Sanskrit

Code No. 209

भूमिका

संस्कृतभाषा विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा अस्ति। अस्यां भाषायां ज्ञानविज्ञानयोः अनेके ग्रंथाः लिखिताः; ये आधुनिकस्य विज्ञानस्यापि अध्ययने सहायकाः सन्ति। न केवलं भारतस्य सर्वासु भाषासु अस्याः प्रभावः स्पष्टतया दृश्यते अपितु 'अवेस्ता' आदि वैदेशिकभाषास्वपि वर्तते। अतएव इमां भाषां ज्ञात्वा वयं अन्याः भाषाः अपि सारल्येन ज्ञातुं शक्नुमः। नवशब्दनिर्माणे अस्याः भाषायाः सामर्थ्यमनुपमम् वर्तते।

औचित्यम्

संस्कृतभाषायाः अध्ययनेन वयं भारतस्य प्राचीनतमां संस्कृतिम् अपि ज्ञातुं शक्नुमः। एषः पाठ्यक्रमः सम्प्रेषण-आधरितोऽस्ति। एषः माध्यमिक-स्तरीयछात्राणां मार्गदर्शनार्थं निर्मितोऽस्ति। अनेन छात्राः संस्कृतभाषायां निहितनैतिकमूल्यैः अपि परिचिताः भविष्यन्ति स्वजीवने च तानि धरयितुं समर्थाः भविष्यन्ति। राष्ट्रनिर्माणेऽपि ते अधिकाधिकं सहायकाः भविष्यन्ति।

उद्देश्यम्

अस्मिन् स्तरे संस्कृतभाषायाः शिक्षणस्य निम्नलिखितानि उद्देश्यानि सन्ति-

सामान्य-उद्देश्यानि

माध्यमिकस्तरे संस्कृतपठनस्य पाठनस्य च अधोलिखितानि उद्देश्यानि सन्ति :-

- संस्कृतभाषायाः सामान्यज्ञानवर्धनं भविष्यति येन संस्कृतस्य सरलान् अंशान् पठित्वा छात्राः तेषाम् अंशानाम् अर्थान् ज्ञास्यन्ति। ते स्वतः मौखिकीं लिखितां च अभिव्यक्तिं कर्तुं शक्ष्यन्ति;
- संस्कृतसाहित्यं प्रति छात्रेषु अभिरुचेः वर्धनम्;
- संस्कृतसाहित्यस्य प्रमुखविधानां (गद्यपद्यनाटकादीनां) प्रतिनिधिरचनानां ज्ञानम्;
- छात्रोषु राष्ट्रियसांस्कृतिकसामाजिकनैतिक-मूल्यानां विकासः; एवं च
- विज्ञानप्रौद्योगिकीक्षेत्रो प्राचीनभारतीयमनीषिणां मौलिकान्वेषणचिन्तनविशिष्टयोगदानैः छात्राणां परिचयः।

विशिष्ट- उद्देश्यानि

श्रवणकौशलम्

क. छात्राः संस्कृतस्य विशिष्टध्वनीन् श्रुत्वा अवगमिष्यन्ति। उदा.-पदान्तस्वरः पदान्तव्यंजनम्, विसर्गः, अनुस्वारः संयुक्ताक्षरम् इत्यादीनि;एवं च

ख. संस्कृतस्य सरलवाक्यानि तेषामर्थं श्रुत्वा ज्ञास्यान्ति तदनुसारेण च व्यवहारं करिष्यन्ति।

वाचनकौशलम्

क. संस्कृते प्रयुक्तानां विशिष्टध्वनीनां सम्यक्-उच्चारणं करिष्यन्ति (उदा-स्वरः, मात्रा, व्यंजनम्, संयुक्ताक्षाराणि इत्यादि);

ख. संस्कृतवाक्यानां सम्यक् उच्चारणं करिष्यन्ति;

ग. पद्यरचनानां सस्वरवाचनं करिष्यन्ति; एवं च

घ. पठितसामग्रीम् आश्रितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि दास्यन्ति।

पठनकौशलम्

क. संस्कृतगद्यांशानां, पद्यांशानां, नाट्यांशानां सारम् अवगमिष्यन्ति।

लेखनकौशलम्

क. पठितपदानि वाक्यानि च श्रुत्वा शुद्धवर्तन्यां लेखितुं शक्ष्यन्ति;

ख. सन्धियुक्तपदानां समासयुक्तपदानां च वाक्यानाम् अनुलेखनं करिष्यन्ति;

ग. पठितकथायाः तस्यांशानां वा सारं संस्कृतवाक्येषु लेखितुं शक्ष्यन्ति;

घ. चित्राणि दृष्ट्वा संस्कृतभाषायां तेषां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति;एवं च

ङ. प्रदत्तानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारेण लेखितुं शक्ष्यन्ति।

अध्धयनस्य प्रयोजनम्

संस्कृतभाषां पठित्वा छात्राः विश्वविद्यालयस्तरे प्रवर्तमानेषु पाठ्यक्रमेषु अध्ययनार्थम् अवसरं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति, भारतीयस्य आध्यात्मिकसाहित्यस्य पारायणे, वैज्ञानिकचिन्तने शक्ताः भविष्यन्ति।

पूर्वापेक्षाः

अस्मिन् पाठ्यक्रमे प्रवेशात् पूर्वं छात्रः सरलसंस्कृतवाक्यानां श्रवणे भाषणे च कृताभ्यासः अस्ति। विविधसन्दर्भेषु संस्कृतश्लोकाः (सुभाषितानि) च तेन श्रुताः पठिताः च, तेषाम् अर्थावबोधने अपि स सक्षमः इति आशास्यते।

आयुः 14 वर्षम्

निर्देशभाषा : संस्कृतम्

विषयावधि : 240 होरा

भारांशम्

सैद्धान्तिकः 100 अंकाः

शिक्षकांकित-मूल्यांकनप्रपत्रम् : सैद्धान्तिकस्य 20%

अध्ययनयोजना

संस्कृतपाठ्यक्रमेण सह निम्नलिखितसामग्र्याः समायोजनं भविष्यति-

1. मुद्रिते द्वे पुस्तके।
2. श्रवणभाषणपठनलेखनकौशलानां विकासाय एकं शिक्षकांकित-मूल्यांकनप्रपत्रम् प्रदास्यन्ते।
3. व्याकरणस्य शिक्षणं प्रायोगिकरूपेण पाठैः सह एव भविष्यति।
4. त्रिंशत्(30) सम्पर्ककक्षाः अध्ययनकेन्द्रेषु भविष्यन्ति।
5. श्रवणभाषणकौशलयोः विकासःअध्ययनकेन्द्रेषु संपर्ककक्षासु भविष्यति।
6. पाठनिर्माणे संपर्ककक्षासु च अध्यापनकाले छात्रेषु जीवनकौशलानां सम्यक् विकासः भवेत् इति ध्यातव्यम् भविष्यति। अनेन तेषु स्वतः चिंतनतर्कशक्तेश्च विकासः भविष्यति।
7. पाठ्यक्रममिमं विद्यार्थी एकवर्षतः अधिकाधिकं पञ्चवर्षेषु पूरयितुं शक्नोति।

मूल्यांकनयोजना

1. उपर्युक्तांकविभाजनानुसारेण शतम् (100) अंकानां एका लिखितपरीक्षा भविष्यति। एतदतिरिक्तम् सम्पर्ककक्षासु विंशति(20) अंकानां शिक्षकांकितमूल्यांकनपत्रम् अपेक्षितम् ।अध्ययनकेन्द्रेषु शिक्षकांकितमूल्यांकनपत्रस्य (परीक्षायाः) मूल्यांकनं भविष्यति।

मूल्यांकनयोजना	**कालावधि**	**भारांश (अंकाः)**
शिक्षकांकितमूल्यांकनपत्रम्	--	20%
वर्षान्तलिखितपरीक्षा	03 होरा	80%

2. प्रश्नपत्रो ज्ञानावबोध्नाभिव्यक्ति- इतिभेदत्रायाणां प्रश्नानां सम्यक् अनुपातस्य समायोजनं भविष्यति अनेन सह अतिलघूत्तरात्मक- लघूत्तरात्मक-निबन्धात्मक-प्रश्नानामपि समावेशः भविष्यति।

3. भाषाकौशलानां विकासार्थं विशेषतः श्रवणे भाषणे च अध्यापकैः सम्पर्ककक्षासु यथावसरं मौखिकमूल्यांकनं भविष्यति।

उत्तीर्णता मापदण्ड: सैद्धांतिकस्य 33%

पाठ्यसामग्री :

मुख्यबिन्दवः

क्र. सं.	**मुख्यबिन्दवः**	**कालावधि**	**औचित्यम् / विवरणम् (सैद्धान्तिकम्)**	**औचित्यम् / विवरणम् (प्रयोगिकम्)**	**भारांश (अंकाः)**
1.	**क. पाठ्यपुस्तकम्** 1. (i) गद्यांशाधरितः(05 अंकाः) (ii) पद्यांशाधरितः (05 अंकाः) (iii) नाट्यांशाधरितः (05 अंकाः) 2. भावार्थः (i) गद्य (05 अंकाः) (ii) पद्य (05 अंकाः) 3. प्रश्ननिर्माणम् (05 अंकाः) 4. पाठाधरितप्रश्नाः (05 अंकाः) 5. पाठ-सारांशः (कथामूलतः) (05 अंकाः) 6. पाठाधारितलेखक/ ग्रन्थपरिचयः (05 अंकाः) 7. चरित्रचित्राणम् (05 अंकाः)	**120 होरा**	**1. श्रवणकौशलम्** क. छात्राःसंस्कृतस्य विशिष्टध्वनीन् श्रुत्वा अवगमिष्यन्ति। उदा.-पदान्तस्वरः पदान्तव्यंजनम्, विसर्गः, अनुस्वारः संयुक्ताक्षरम् इत्यादीनि। ख. संस्कृतस्य सरलवाक्यानि तेषामर्थं श्रुत्वा ज्ञास्यान्ति तदनुसारेण च व्यवहारं करिष्यन्ति। **2. वाचनकौशलम्** क. संस्कृते प्रयुक्तानां विशिष्टध्वनीनां सम्यक्-उच्चारणं करिष्यन्ति (उदा-		**50**

			स्वरः, मात्रा, व्यंजनम्, संयुक्ताक्षाराणि इत्यादि) ख. संस्कृतवाक्यानां सम्यक् उच्चारणं करिष्यन्ति। ग. पद्यरचनानां सस्वरवाचनं करिष्यन्ति। घ. पठितसामग्रीम् आश्रितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि दास्यन्ति। **3. पठनकौशलम्** क. संस्कृतगद्यांशानां, पद्यांशानां, नाट्यांशानां सारम् अवगमिष्यन्ति। **4. लेखनकौशलम्**		
2.	**ख. प्रायोगिक-व्याकरणम्** 1. वर्णपरिचयः उच्चारणस्थानं च (02 अंकाः) 2. संधिः (05 अंकाः) (i) स्वरसंधिः (ii) व्यंजनसंधिः (02अंकाः) (iii) विसर्गसंधिः (01अंकाः) 3. शब्दरूपाणि (i) शब्दरूपम् (ii) संख्यावाचिशब्दाः	**72 होरा**	प्रायोगिक-व्याकरणस्य पाठनस्य अधोलिखितानि विशिष्टउद्देश्यानि सन्ति 1. वर्णपरिचयः उच्चारणस्थानानि च। 2. सन्धिपरिचयः क. स्वरसंधिः - दीर्घः, गुणः, वृद्धिः, यण्,		**30**

	(01अंकाः) 4. धतुरूपाणि (04 अंकाः) 5. समासाः (04 अंकाः) 6. प्रत्ययाः (05 अंकाः) 1. कृत्, क्त्वा, ल्यप्, तुमुन् क्त, क्तवतु, शतृ शानच् (02 अंकाः) 2. तद्धित, त्व, तल्, ठक, तरप्, तमप् (02 अंकाः) 3. स्त्री, टाप्, ङीप् (01 अंकाः) 7. कारक (03 अंकाः) (i) कारकविभक्तयः (01 अंकाः) (ii) उपपदविभक्तयः (02 अंकाः) 8. उपसर्गाः (01 अंकाः) 9. अव्ययपदानि (01 अंकाः)		अयादि। ख. व्यंजनसंधिः - श्चुत्व, ष्टुत्व, जश्त्व, चर्त्व, अनुस्वारः। ग. विसर्गसंधिः - सत्व, रुत्व, उत्व, रेपफलोपः **शब्दरूपाणि** स्वरान्त- बालक, पफल, लता, मुनि, पति, मति, नदी, साधु, मधु, मातृ, पितृ धेनु। व्यंजनान्त- राजन्, विद्वस्, गच्छत्, आत्मन्, पयस्, नामन्, जन्मन् । सर्वनामपदानि- सर्व, यत्, तत्, किम्, इदम्, भवत्, अस्मद्, युष्मद् (सर्वेषु लिंगेषु) संख्यावाचीशब्दाः- 1-5 (एकतः, पञ्चपर्यन्तम्) संख्यानां रूपाणि। संख्याज्ञानम्- 1-100 (एकतः, शतपर्यन्तम्) संख्यानां संस्कृते लेखनम् । **धतुरूपाणि** भ्वादि - भू, पठ्, पा (पिब्), गम् (गच्छ्) दृश्, (पश्य्), लिख्,		

			लभ्, नी। अदादि- अस्, ब्रू, हन्, जुहोत्यादि- दा, ध। दिवादि- नृत् नश्, विद्, मन् । स्वादि - शक्, श्रु, आप् । तुदादि- प्रच्छ्, इष् (इच्छ) तनादि- कृ, तन् क्रयादि- क्री, ग्रह् चुरादि- चुर, भक्ष्, कथ् **उपसर्गाः** - पाठानुसारेण। **प्रत्ययाः** कृत्प्रत्ययाः - क्त्वा, ल्यप्, तुमुन् शतृ, शानच्, तव्यत्, अनीयर्, क्त, क्तवतु। तद्धितप्रत्ययाः - मतुप्, तरप्, तमप्, ठक्, त्व, तल्, इन् । स्त्रीप्रत्ययाः -टाप्, ङीप् **कारकविभक्तयः** कारक-उपपदविभक्तयश्च सामान्यपरिचयः **समासाः** अव्ययीभावः, तत्पुरुषः, कर्मधरयः, द्विगुः,द्वन्द्वः,बहुव्रीहिश्च। समस्तपदानां		

			विग्रहः समस्तपदनिर्माणं च।		
3.	**ग. रचना** 1. अनुच्छेदलेखनम् (05 अंकाः) (संकेताधरितः) मंजूषायुक्तः 2. पत्रालेखनम् 3. चित्रावर्णनम् 4. अपठितगद्यांशाधरित प्रश्नोत्तराणि (05 अंकाः) (40-50 शब्दपरिमितः)	**48 होरा**	क. पठितपदानि वाक्यानि च श्रुत्वा शुद्धवर्तन्यां लेखितुं शक्ष्यन्ति। ख. सन्धियुक्तपदानां समासयुक्तपदानां च वाक्यानाम् अनुलेखनं करिष्यन्ति। ग. पठितकथायाः तस्यांशानां वा सारं संस्कृतवाक्येषु लेखितुं शक्ष्यन्ति। घ. चित्राणि दृष्ट्वा संस्कृतभाषायां तेषां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति। ङ. प्रदत्तानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारेण लेखितुं शक्ष्यन्ति।		**20**